

ANTUN ŠOLJAN, *KRATKI IZLET*

1.

Drugi po redu Šoljanov roman⁴⁸ pratile su u javnosti nevolje od samoga početka. Uzrok je u naravi njegove fabule: svaki čitatelj lako uviđa da neuspješno putovanje koje se u priči opisuje ima neko alegorijsko značenje, a mnogi su tada zaključili kako se to značenje odnosi na jugoslavenski put u socijalizam. Peripetije što ih je *Kratki izlet* morao proći opisao je sam autor u svome feljtonu »Kratka povijest *Kratkog izleta*«⁴⁹, iz kojega doznajemo kako je nastao i kako se razvijao jedan od većih nesporazuma u našoj novijoj književnoj povijesti.

Roman je napisan ranih šezdesetih godina, a objavljen je prvi put 1964. u časopisu »Forum«. Šoljan tvrdi kako se on osobno baš u to vrijeme nalazio na političkom ledu, ne navodeći pobliže razlog, ali se vjerojatno radi o skandalu zbog njegova govora na Matoševu grobu povodom pedesete godišnjice piščeve smrti. U svakom slučaju Šoljanu je objavljivanje teksta u »Forumu« tada značilo neku vrstu rehabilitacije, jer riječ je bila o Krležinu časopisu, a Krleža je bio autoritet i u političkim stvarima. Upravo zbog toga, moglo se pretpostaviti da će se tekst osobito pažljivo čitati i da će se u njemu tražiti i političke aluzije. A to je trebalo preduhitriti pa je tako urednik »Foruma« Marijan Matković – u dogovoru s autorom – ublažio neke formulacije, dok je epilog posve izostavio. Koju godinu poslije, roman je izašao kao knjiga u Beogradu⁵⁰, ovaj put s epilogom, ali i dalje s onim kraćenjima koja su nastala u »Forumu«. U Zagrebu pak to djelo nije objavljeno sve do druge polovice osamdesetih godina

⁴⁸ Debitirao je on kao romanopisac *Izdajicama* iz 1961.

⁴⁹ Feljton je objavljen u knjizi *Prošlo nesvršeno vrijeme*, Zagreb 1992.

⁵⁰ Bilo je to 1965.

20. stoljeća: prvo integralno izdanje bilo je istom ono u autorovim izabranim djelima u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti. Bilo je to 1987.⁵¹

Još i dok piše o svemu tome nakon više od četvrt stoljeća (feljton je najprije objavljen u časopisu »Republika« 1990⁵²), Šoljan se pomalo čudi što su manje ili više svi vidjeli u priči *Kratkog izleta* političke aluzije. Bit će takvo tumačenje možda čudno i današnjem čitatelju, koji nije živio u socijalizmu; ali, onome koji jest, bit će prije čudno samo Šoljanovo čuđenje. Jer, u njegovu se romanu opisuje jedno putovanje koje započinje s velikim ambicijama, a završava u bespuću, što znači u potpunom neuspjehu. A uzme li se u obzir da je u ono vrijeme i sama službena ideologija rado koristila metaforu putovanja za opis društvenih procesa (put u budućnost, traženje novih putova, revolucionarni put), bit će jasno da je čitatelj kojemu su uši bile pune takvih fraza i nehotice pomišljao da se i u romanu na te fraze aludira. Tome onda treba pridodati i lik vođe: i on je silno važan u socijalističkoj ikonografiji, dok Šoljanov roman započinje upravo opisom i karakterizacijom čovjeka koji je malu skupinu mladih ljudi poveo na put što će na kraju završiti u nigdini. I tu su se asocijacije same po sebi javljale pa je možda Šoljan, pišući roman, računao da će one dobro doći kao dodatni smisao koji priči daje puninu, ali mu se može vjerovati kad tvrdi da mu takve aluzije nipošto nisu bile primarni cilj.

On je, naime, očito htio reći nešto općenitije. Ni to općenitije značenje teksta nije, međutim, bilo tumačeno u skladu s piščevim intencijama. Jer, oni interpretatori koji u priči nisu vidjeli neposrednu aluziju na jugoslavenski socijalizam, vidjeli su barem nevjericu u mogućnost da se stvori sretno i pravedno društvo, iz čega su zaključili kako Šoljan negira smisao svakoj težnji da se svijet oko nas nekako popravi. I, složno su posegnuli za terminom *nihilizam*. Treba pri tome znati da je nazvati nekoga nihilistom bilo u ono doba prilično opasna politička etiketa pa je zato Šoljan, kad mu je jednom u javnosti postavljeno pitanje u vezi s tim, odgovorio prilično oštrim

⁵¹ PSHK, knjiga 174, I. i II., tekst priredio i predgovor napisao Branimir Donat.

⁵² U broju 7–8 za tu godinu.

tekstom o nasilnim usrećiteljima koji bližnjima lijepe etikete.⁵³ Kad se, međutim, on u feljtonu o *Kratkom izletu* brani od optužbe za nihilizam, onda to nije zbog toga što bi mu ta kvalifikacija još mogla štetiti u društvenom smislu, nego prije zato što je njegova intencija – vidi se po svemu – bila da izrazi nešto vrlo složeno i vrlo intimno, a ne da prenosi pojednostavljene nihilističke teze. Ne tvrdi on, dođuše, da mu je to i pošlo za rukom, nego samo da je tome težio.

Zanimljivo je, međutim, da se do danas nije utvrdilo je li uspio ili nije. Kad se o *Kratkom izletu* govori, redovito se spominju društvene poruke što ih roman tobože odašilje, i ističe se povijesna uloga što ju je tekst odigrao u našoj književnosti. Valjalo bi zato da se ovdje upitamo koje je to šire i općenitije značenje svoje alegorijske fabule Šoljan imao na umu i u kojoj mjeri je to značenje uspio ostvariti. Još prije toga moramo se upitati po čemu uopće znamo da je fabula romana alegorična: kako su to znali mnogobrojni njezini tumači i ocjenjivači i kako to da je upravo oko alegoričnosti fabule bilo najmanje spora. Da bi pak to bilo moguće, moramo najprije kratko sažeti sadržaj.

2.

Roman započinje kratkim razmatranjem o Roku, koji će u daljem razvoju priče postati vođa puta. Kazivač tu naziva Roka prijateljem, i ni po čemu se još ne može razabrati ono što će postati jasno na kraju, naime, da je on s Rokom nakon propalog izleta izgubio svaki kontakt, kao, uostalom, i sa svima drugima koji su u izletu sudjelovali. Za Roka on tu tvrdi da je lud, premda u pomalo nedoslovnom smislu: Roko je uvijek zaokupljen fantastičnim pothvatima i uvijek se iz njih – koliko god čudni bili – izvuče neokrznut. Roko, k tome, očito posjeduje talent vođe, jer ljudi se oko njega spontano okupljaju, a on je tim ljudima sposoban dati motivaciju i pokrenuti ih na različite napore. Kazivač je, očito, i sam bio jedan od tih ljudi kad je odlučio pridružiti se Rokovoj ekspediciji u unutrašnjost Istre

⁵³ Anketno pitanje i odgovor na njega objavljeni su u listu »Telegram« 1970; tekst je danas dostupan u spomenutom izdanju Šoljanovih izabranih djela u PSHK.

– a zbiva se to, kako se izravno kaže, prvih godina poslije rata – gdje bi arheolozi i povjesničari umjetnosti trebali tragati za iskopinama i zaboravljenim umjetninama. Društvo se sastoji od petnaestak ljudi različitih stručnih profila, i oni se utabore na istarskoj obali te odtale kreću na izlete u unutrašnjost poluotoka. Pri kraju tog boravka, Roko se odlučuje povesti ih u najveću pustolovinu, u potragu za Gradinom, povijesnim mjestom za koje zna gdje se nalazi, a u kojemu ima važnih fresaka.

Na put kreću autobusom, u rano jutro, a putovanje će se završiti istoga dana navečer pa tako fabula – ako izuzmemo uvodna i završna razmatranja, koja podrazumijevaju nešto veće vremenske relacije – obuhvaća jedan jedini dan. Nakon što izletnici prevale šezdesetak kilometra od svoje baze na obali, autobus se pokvari, a vozač nema mogućnosti da ga sam dovede u vozno stanje pa mora čekati da netko naiđe i dovede pomoć. Tu se društvo mladih istraživača prepolovi: jedni odluče ostati u autobusu i čekati pomoć, dok drugi, hrabriji, kreću pod Rokovim vodstvom dalje, u namjeri da pješice stignu do Gradine. Ljetno je doba, pješčenje je naporno, pogotovo zato što je krajolik jednoličan i u njemu se ne susreću ljudi. Roko svojim liderskim vještinama uspijeva sačuvati dobro raspoloženje i postići da grupa uporno ide naprijed.

Čekaju je, međutim, nova iskušenja: čim naiđu na ljudsko naselje, počinju za njih problemi. Jer, gradić u koji dođu prazan je, ali u njemu ipak ugledaju jedan otvoreni prozor na kojemu stoje tri žene. Između putnika i tih žena nema razgovora kakav bi čovjek očekivao, nego se sve odvija u gestama, smijehu i neartikuliranim glasovima, a k tome se čini kao da pojava tih žena obećava neke neslućene tjelesne užitke i miran život u tom praznom gradu. Doista, jedan od mladića iz grupe odluči, nakon nešto oklijevanja, ostati kod tih žena.

Skupina ide dalje te nailazi na konobu i odluči se ondje odmoriti. Dvore ih nekakav zagonetni starac i njegova šutljiva žena, a putnici, nakon što se okrijepe i podnapiju, počinju osjećati kako tu vlada čudna atmosfera, kako je to svijet koji oni ne razumiju i kako se svega toga pomalo pribojavaju. Ipak, jedan od njih – najpijaniji, ili možda najzdvojniji – odlučuje ostati ondje, da bi pio, jeo i prepustio

se užicima što ih to čudno mjesto može čovjeku pružiti. Skupina se, dakle, mora i njega odreći.

Na sljedećem zastanku, jedan od preostalih pješaka ustvrdi kako se on upravo u tom kraju rodio pa kad naiđu na neku ruševnu kuću, on tu kuću kupi i izjavi da će ona odsada biti njegov dom. Premda ga prijatelji nastoje odgovoriti od toga, on se ponaša tako kao da je na putovanje i krenuo samo zato da bi tu kuću našao; zna, dakle, da mu je upravo tako suđeno i da drugačije ne može biti. Na istom tom mjestu i dvije kolegice odluče odustati od daljega putovanja: naumile su se vratiti istim putem natrag. Tako kazivač i Roko nastavljaju dalje sami.

Nakon što cijelo popodne tako hodaju, i kad se i cesta pod njihovim nogama počinje pomalo gubiti pretvarajući se u bespuće, Roko odjednom ustvrdi da su stigli. I doista, uskoro im se pred očima ukaže ruševna zgrada staroga samostana. Samostan je prazan i zapušten, i ondje živi samo jedan fratar. On pak izjavljuje kako je čekao putnike, to jest kako je znao da će jednom netko doći pa je zato Rokovim i kazivačevim dolaskom njegova misija ispunjena. Redovnik im pokazuje samostan, a napokon i prostoriju u kojoj bi trebale biti freske. Od fresaka, međutim, nije više ništa ostalo i jedva da se može odlučno reći da ih je ikada i bilo: sve su prekrile mrlje od vlage. Kazivač se tada, za večerom, upusti u prepirku s Rokom, tvrdeći kako je ovaj za sve kriv, jer je cijelu grupu vodio u propast. Roko mu pak odgovara kako svatko putuje sam i na putovanje se sam odlučuje, a njegova je, Rokova, uloga samo u tome da svakome pomogne da u sebi prepozna tu želju.

Kazivač na to odluči putovati dalje sam, premda mu i fratar i Roko tvrde da se dalje ne može, jer nema puta. Silazi on u podzemlje, u tunele što su ih prokopali davni redovnici još prije tisuću godina. Hoda onuda dugo, a kad ugleda svjetlost, učini mu se da je napokon našao put, da je otkrio sreću. No, kad izađe, vidi da je to onaj isti krajolik kojim je cijeloga toga dana putovao, i da nikakve promjene nema.

Napokon, u epilogu, kazivač opisuje kako je poslije, kad se vratio u civilizaciju, pokušavao naći na kartama Gradinu, ali mu nije

uspjelo, kako je putovao u Istru, ali samostan više nije otkrio, i kako je izgubio vezu sa svima iz one skupine. Ali, ne pristaje na pomisao da je sve izgubljeno: kao što mu je prije bio cilj fizički stići do Gradine, sad mu je cilj da je locira, nađe, iz čega se može zaključiti da je on ponovno na putu.

3.

Upitajmo se najprije po čemu čitatelj zapravo zna da roman treba čitati kao alegoriju, odnosno, što ga navodi da priču o jednom ne osobito uzbudljivom izletu razumije kao izlaganje o nekim daleko složenijim pitanjima svijeta i života. Ne vidim druge mogućnosti osim da priča sadrži stanovite osobine koje služe kao signali da postoji i druga, nedoslovna razina. Pri tome, ti signali jednom bivaju izravni, a drugi put neizravni. Vjerujem da bi ih trebalo prepoznati na tri razine.

Prva su likovi. Iz usputnih napomena doznajemo da izletnika ima petnaestak, a govori se i o šesnaest mjesta u autobusu. O većini od njih, međutim, doznajemo malo ili ništa, a njihove karakterizacije posve su ovlašne. Na primjer, kad se razgovara u grupi, često se kaže da je *netko* nešto rekao ili dobacio, a da se pri tome govornik ne imenuje, kao da je važna samo pripadnost skupini, a ne i pojedinačni identitet. Nešto su pitanje predstavljena dva para: jedno su dvojica Slovenaca koji se drže postrani i malo govore; gube se oni iz priče zajedno s onom skupinom koja ostaje kod autobusa, jer su se stigli napiti i zaspali u kabini. Drugi su par dvije jedine djevojke u društvu, koje i nemaju imena, nego ih kazivač zove Ofelijama, onako kako ih je i grupa nazvala. One su međusobno slične izgledom, ponašanjem i načinom govora: nelijepe su, neodlučne, stidljive, i neprestano u strahu od muške agresivnosti. Ofelije kreću u pješački pohod s Rokom, ali odustanu na pretposljednjoj postaji, kad jedan od muškaraca kupi kuću i odluči se ondje nastaniti. Taj muškarac zove se Ivan i to je uglavnom – uz činjenicu da se u tom kraju rodio – sve što o njemu doznajemo. Imena imaju još dvojica: jedan je Petar, arheolog, koji ostane kod onih žena u gradiću na koji je skupi-

na naišla. Drugi je Vladimir, fotograf, i on ostaje u konobi gdje ima jela i pića. Ako izuzmemo kazivača i Roka, o ostalima ne doznajemo ništa.

Ni o ovoj dvojici, međutim, pripovjedač nam ne daje nikakve detaljnije informacije. Znamo, doduše, da su išli skupa u srednju školu i da se, prema tome, poznaju dugo, ali to je uglavnom sve. Još točnije, na početku romana dana je – kao što smo vidjeli – Rokova podrobna karakterizacija, ali i ona se tiče isključivo njegove sposobnosti da okupi ljude oko sebe i da ih vodi; kakva je njegova prošlost, kakvo podrijetlo, kakva naobrazba i kakvi ciljevi, ne biva nam rečeno. O samome sebi kazivač otkriva još i manje pa o njemu ne znamo ni onoliko koliko znamo o Roku.

To dolazi odatle što svi likovi postoje isključivo u odnosu prema glavnoj radnji, to jest prema putovanju, dok ništa drugo nije važno. Oni kao da se pojavljuju samo zato da obave nekakav posao, a sve ostalo što ih se tiče biva prešućeno; u ovom slučaju bivaju prešućeni čak i osobni razlozi zbog kojih su krenuli na put. A takav njihov status neminovno upućuje na to da nisu važni oni nego priča; budući pak da je priča jednostavna, nameće se zaključak da priča mora imati neki drugi, skriveni smisao.

Druga razina, na alegorijski karakter teksta upozoravaju i postupci likova. Ti likovi, naime, donose velike i sudbonosne odluke, premda ih situacija na to ne sili i premda se ne čini da se takve odluke od njih očekuju. Do trenutka kad se skupina koja je pošla za Rokom počne osipati, ništa ne upućuje na to da bi takvih odluka moglo biti: sve što se čini i što se govori motivirano je uglavnom realistički pa imamo dojam kako skromne koordinate situacije mogu rezultirati samo neznatnim, a nipošto dalekosežnim potezima likova. Sam izlet nije do toga trenutka prikazan kao nešto osobito važno, emocionalni angažman likova oko smisla i oko ishoda putovanja nije nipošto velik pa zato čitatelj može očekivati da junaci eventualno osjete umor, da se posvađaju pa i da se podijele, a nipošto da promijene način života, mjesto boravka ili bračno stanje. A ipak, upravo to se događa: kad Petar odluči vratiti se u kuću u kojoj je vidio žene, odmah se zna da će ondje ostati i da će njegov život udariti po-

sve novim tijekom. Kad Vladimir izabere konobu za svoje boravište, također je jasno da je donio veliku, egzistencijalnu odluku i da nakon nje ništa više neće biti isto. Najbolje se to vidi u Ivanovu slučaju: on čak kupuje kuću pa je jasno da će se u njoj nastaniti, i da odsad za njega više nisu važni ni izleti ni eventualna potraga za freskama, nego nešto posve drugo. A to automatski navodi čitatelja da pomisli kako i okvir unutar kojega se sve to događa ima neko drugo značenje osim doslovnog: na prvi je pogled jasno da to nedoslovno značenje razumiju junaci pa ih mora razumjeti i recipijent.

I ne samo da junaci razumiju to značenje, nego o njemu i govore. Doista, to je treći aspekt koji navodi čitatelja da priču tumači kao alegoriju: kad već to čine likovi u svojim replikama, ni njemu ne preostaje ništa drugo. Osobito to vrijedi za odmakliju fazu priče, a najbolje se vidi u dva poglavlja koja prethode epilogu. Tada se i izravno tvrdi da putovanje nije bilo ni obična znanstvena ekskurzija ni potraga za zaboravljenim freskama, nego da ima i neke složenije, sudbonosne aspekte. Najizravnije na to ukazuje redovnik, kad, ugledavši dvojicu junaka, izjavi kako ih je čekao. Ako oni tada i nisu slutili simbolično značenje svojega putovanja, sad su na njega upozoreni: postaje jasno da je ono imalo nekakvu tajanstvenu svrhu. Zato i nije čudo što se kazivaču upravo tada počinje činiti da poznaje ambijent u kojemu se našao, kao da je ondje već nekada bio, ili kao da je taj ambijent sanjao ili o njemu maštao. A još se izrazitije upozorava na nedoslovni smisao onda kad se kazivač i Roko stanu prepirati, jer tada se otkriva da ni jedan od njih nije ni putovanje ni vlastiti trud oko njega shvaćao kao nešto obično i banalno, nego kao nešto u čemu postoji daleko veći, upravo egzistencijalni ulog. A to pred čitatelja postavlja pitanje koji je tome razlog i nameće mu zadatak da cijelu stvar samome sebi nekako objasni. To pak ne može učiniti nikaako drugačije nego tako da pretpostavi kako putovanje nije doslovno nego simbolično, ili, još točnije, kako je u istom času i jedno i drugo. A time je temelj za alegorijsko čitanje teksta već postavljen.

Čitatelj, drugim riječima, ne može sadržaj romana interpretirati pa čak ni ikako razumjeti, a da ne odgovori na pitanje što kratki izlet upravo znači, što se pod njim podrazumijeva na nedoslovnoj razini.